

ԳՐԻԳՈՐ ՂԱՐԻԲՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
ՀՀ գիտության վաստակավոր
գործիչ, տնտեսագիտության դոկտոր,
ԵՊՀ տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի պրոֆեսոր

ՌԱԶՄԻԿ ԻՍԱԿՅԱՆ

ԵՊՀ տնտեսագիտության տեսության
ամբիոնի ասպիրանտ
Էլ. փոստ՝ isahakyanrazmik@mail.ru

**ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ ՏԵՍԱԿ ԵՎ ԴՐԱ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Արտագաղթը Հայաստանի պատմության անբաժանելի մասն է: Դա համընդհանուր և ծանր բնույթ ընդունեց, երբ Հայաստանն անվերադարձ կորցրեց իր անկախ պետականությունը և բաժանվեց Թուրքիայի և Պարսկաստանի միջև: Արևմտյան Հայաստանից հայերի արտագաղթը զանգվածային բնույթ ընդունեց 1915 թվականի ցեղասպանության հետևանքով: Օսմանյան կառավարությունն այն իրականացնում էր հայ բնակչությանն ինչպես իր բնօրրանում կոտորելու, այնպես էլ տեղահանելու և Տեր Զորի անապատներում «խաղաղ» ոչնչացնելու մեթոդներով: Հետագա տարիներին, տարբեր ձևերով ու չափերով դա լրացվեց շարունակական արտագաղթով: Հայ մեծ պատմաբան Նիկողայոս Ադոնցը դառնացած գրեց. աշխարհը, այդ թվում և Խորհրդային Ռուսաստանը անտարբեր մնացին և Մեծ Հայաստանի փոխարեն «Երազների բոցավառ խարույկից մնաց միայն մի աղոտ ճրագ, որ առկայծում է Արագածի ստորոտին, ավա՜ղ այնքան թույլ, որ նրա շողերը հազիվ են հասնում մինչև Արաքսի ջրերը և անզոր են լուսավորելու Մասիսի մռայլ ճակատը»¹:

Ձևավորվեց հայրենիքից դուրս հայկական Սփյուռքը, որում այսօր ապրում է 10 միլիոն հայերից 7 միլիոնը: Ահա հայ ժողովրդի ժողովրդագրության այսօրվա տխուր ու դառը պատկերը: Այդ իրավիճակը չէր կարող հենց այնպես անհետ անցնել: Հայը դարձավ գաղթական՝ ներառելով գաղթելով ապրելու ազգային հոգեբանություն: Ճիշտ է, Խորհրդային Հայաստան 1921 թ. մինչև 1973 թ. ներգաղթեց 200 հազարից ավելի մարդ, բայց հայրենադարձությունը հետագա զարգացումներ չունեցավ: Ընդհակառակը, տարբեր պատճառներով, տարբեր ժամանակներում, տարբեր չափերով, նորից տեղ գտան հակառակ միտումները:

Հայաստանում բնակչության արտագաղթի, ներգաղթի և աշխատանքային միգրացիոն հոսքերի նոր զանգվածային զարգացումներ դրսևորվեցին 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի, Ղարաբաղյան հակամարտության, ԽՍՀՄ փլուզման, Հայաստանի տնտեսական շրջափակման և երկրի տրանսֆորմացիոն հանցավոր

¹ Նիկողայոս Ադոնց, Երկեր, հատ. 2, Երևան, 2012, էջ 32:

վերափոխումների, ինչպես նաև արցախյան պատերազմի և այդ բոլորի արդյունքում երկրի սոցիալ-տնտեսական խոր ճգնաժամի հետևանքներում:

Սպիտակի 1988 թ. երկրաշարժը խլեց 25 հազար հայի կյանք: Շուրջ 200 հազար աղետոյալներ (հիմնականում կանայք և երեխաներ) տեղափոխվեցին ԽՍՀՄ այլ հանրապետություններ, որոնցից 150 հազարը վերադարձավ Հայաստան, իսկ 50 հազարը չվերադարձան, կորցրինք: Հետևաբար, **երկրաշարժի աղետի հետևանքով Հայաստանն ունեցավ 50 հազար անվերադարձ արտագաղթած**: Այդ տարիներին ունեցանք նաև Ադրբեջանից և ԽՍՀՄ այլ տարածքներից փախստականների մոտ 420 հազար ներհոսք (360 հազար Ադրբեջանից) և 170 հազար հայաստանաբնակ ադրբեջանցիների արտահոսք: Դժբախտաբար, Ադրբեջանից Հայաստանում հայտնված փախստականների մեծ մասը 90-ական թվականների Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և բարոյահոգեբանական ծանր պայմանների պարագաներում արտագաղթեց Ռուսաստանի Դաշնություն և այլ երկրներ: **Այդ արտագաղթն ըստ էության հետևանք էր դարաբաղյան խնդրի հակասությունների սրման, Սոււմգայիթի և Բաքվի հայերի ջարդերի**, Ադրբեջանից նրանց տեղահանելուն: Դա դարաբաղյան հակամարտությամբ պայմանավորված արտագաղթ էր: Ընդ որում, արտագաղթի այդ պատճառը չի վերացել, քանի որ այն սրվում է տարածաշրջանային քաղաքական անկայունության և անվստահության խորացմամբ: Այդ պատճառով Ադրբեջանի բանակը 4 միլիարդ դոլարով լրացուցիչ զինելու պայմաններում, իշխանություններն ամեն ինչ պետք է անեն, որ մեր բանակի զինվածությունը որակապես չզիջի Ադրբեջանին: Հանրապետության հրապարակի ոչ մի վերակառուցում, Աշտարակում ոչ մի նոր Հայելայի շինարարություն և նման ոչ մի ֆինանսավորում: Ամբողջ հասարակությունը, պետությունը, մասնավորապես մեծահարուստները և անգամ շարքային հայաստանցիները բոլոր ֆինանսական միջոցները պետք է տրամադրեն միայն մեր բանակի ադեկվատ զինման նպատակներին:

Արտահոսքի ծավալներն աճեցին հատկապես 1992-1994 թվականներին: Երկրաշարժի ավերածություններին զումարվեցին ատոմակայանի և «Նաիրիտ» արտադրական միավորման հանցավոր փակումը: Դա կաթվածահար արեց երկրի տնտեսությունը, փակվեցին բազմաթիվ ձեռնարկություններ, հազարավոր մարդիկ դարձան գործազուրկ ապրելով ցրտի և մթի պայմաններում: Հայաստանի բնակչության համար սոցիալական մեծ աղետ էր բանկերում և խնայդամարկներում կուտակված շուրջ 11 մլրդ ԱՄՆ դոլարին համարժեք ընտանիքների ավանդների սառեցումը: Սա Հայաստանի բնակչության աննախադեպ ունեցրկում էր, որի պատճառով միջին դաս, փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն չկայացավ, իսկ սեփականաշնորհումից ստացած վաուչերները, բնակչությունը չնչին գներով, որպես հացի փող, վաճառեց հին ու նոր սերտաճած նոմենկլատուրային: Բնակչության հարստության և եկամուտների բաշխման բևեռացումը ահռելի չափեր ընդունեց: Ըստ 1998-1999 թվականների ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության իրականացրած տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքների, 20 տոկոս ամենաշատ և 20 տոկոս ամենաքիչ ապահովված բնակչության եկամուտների տարբերությունը հասավ 32 անգամի (Ռուսաստանի Դաշնությունում ընդամենը 16 անգամի դիմաց, իսկ եվրոպական զարգացած երկրներում՝ շատ ավելի փոքր): Տնտեսական խոր ճգնաժամը, զանգվածային գործազրկությունը, բնակչության ավանդների սառեցումը, նոմենկլատուրային

անարդար սեփականաշնորհումը և եկամուտների բևեռացումը բնակչության 56 տոկոսին աղքատացրին, և ընդամենը երեք տարում շուրջ մեկ միլիոն մարդ արտագաղթեց երկրից, նրանցից միայն 370 հազարը վերադարձավ: Արտագաղթածներից ավելի քան 610 հազար մարդ կամ երկրի 5 բնակչից մեկը չվերադարձավ: Դա ազգային աղետ էր, երբ ակտիվ տարիքի, միջինից բարձր կրթամակարդակի տղամարդիկ և կանայք հայտնվեցին ԱՊՀ երկրներում, հիմնականում Ռուսաստանի Դաշնությունում, Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում: Իր հետևանքներով դա ժողովրդագրական ճգնաժամ էր, որը բնութագրվում է կանանց և տղամարդկանց բնականոն հարաբերակցության խաթարումով, ամուսնության և ծնելիության անկումներով, բնակչության ծերացումով, ամուսնալուծությունների աճով: Ձանգվածային այդ արտագաղթից և ժողովրդագրական այդ մեծ խաթարումներից մինչև այսօր երկիրը խելքի չի գալիս:

Ո՞վ էր մեղավոր: 1920-ական թվականներին, հայերի և Հայաստանի համար շատ ծանր օրհասական տարիներին ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը Իտալիայում գտնվող Ավետիք Իսահակյանին ուղարկած նամակում գրել է. «Մենք թե՛ դրսից, թե՛ ներսից քանդեցինք մեր երկիրը: Գլխավորապես **մենք և մենք** են ասում և սրա մեջ է ճշմարտությունը... Էսքան աղետների և պարտությունների մեջ ոչ մի մեղավոր չերևաց, ոչ ոք պատասխանի չկանչվեց: Եվ ոչ մեկը անձնասպան չեղավ, որ ապացուցաներ, թե գոնե ամոթ ու խղճմտանք կա էս ժողովրդի մեջ: ... Սա ազգ չի, ժողովուրդ չի խալիս է»: Այնուհետև Հ. Թումանյանն ավելացրել է, որ դա մեր զարհուրելի պատմության արդյունքն է, իսկ լուսահոգի ակադեմիկոս Լևոն Հախվերդյանն ավելացնում է «Մեր այսօրվա կյանքը նույնը չէ՞»¹: Իհարկե նույնն է:

Ինչո՞ւ նորից քանդվեց մեր երկիրը, ինչո՞ւ նորից զանգվածային գործազրկություն, սոցիալական մեծ բևեռացում ու անարդարություն, համատարած աղքատացում, մեկ միլիոնին հասնող չղադարող արտագաղթ, ամուսնությունների կրճատում, ծննդաբերության անկում, ամուսնալուծությունների ավելացում և բնակչության ծերացում: Նորից ոչ մի մեղավոր, ոչ ոք պատասխանի չկանչվեց և ոչ մեկը ինքնասպան չեղավ:

Ինչո՞ւ արցախյան ծանր ու անհավասար կռվում ժողովուրդը հերոսացավ և հաղթեց, իսկ չկարողացավ ճիշտ երկիր կառուցել և հայտնվեց անելանելի ճգնաժամային իրավիճակներում: Ովքե՞ր էին մեղավորները: Թեկուզ մոտավոր ճշտությամբ դա պետք է ասվի: **Մեծ հաշվով մենք, այդ նոր երկիր կառուցողներս:** Մեր առաջին իշխանավորները՝ ՀՀԿ-ականները, որոնք իրականացրեցին շուկայական տնտեսությանն անցնելու կապիտալի նախասկզբնական կուտակման այնպիսի մոդել, որի արդյունքներում այսօր կանք²: Դա հատուկ թեմա է, բավարարվենք այսքանով և շարունակենք արտագաղթի և աշխատուժի միգրացիոն հոսքերի ժամանակակից միտումների վերլուծությունը:

¹ Թումանյանը և հայոց պատմության ճակատագիրը: Կազմեց, ծանոթացրեց և առաջաբանը գրեց Լևոն Հախվերդյանը: Երևան, 2000, էջ 27-28, 30:

² Կապիտալի նախասկզբնական կուտակման հայաստանյան առանձնահատկությունները շարադրված են դոցենտ **Ա. Խառատյանի** կողմից: Տես, «Կապիտալի նախասկզբնական կուտակման, հարստության ու եկամուտների բևեռացման առանձնահատկությունները... Հայաստանի Հանրապետության անցումային տնտեսությունում», Երևան, 2011, էջ 11-18:

Ժողովրդագրական զարգացումների, այդ թվում արտագաղթի և աշխատուժի միգրացիայի խնդիրների շուրջ լուրջ հետազոտություններ են կատարել ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վ. Խոջաբեկյանը, պրոֆեսորներ Ա. Խ. Կարապետյանը և Ս. Ա. Կարապետյանը, դոց. Լ. Ս. Դավթյանը, Ռ. Եգանյանը, դոց. Գ. Եգանյանը և ուրիշներ: Վերջին տարիներին մասնավորապես աշխատաշուկայի, աշխատուժի միգրացիայի և ընդհանրապես արտագաղթի հարցերի շուրջ Հայաստանի Հանրապետությունում լույս տեսան բազմաթիվ աշխատանքներ¹:

Արտագաղթի և աշխատուժի միգրացիայի վերը նշված պատմահոգեբանական, ցեղասպանության, աղետի, դարաբաղյան հակամարտության և պատերազմի պատճառներին ավելանում են ԽՍՀՄ փլուզման, Երկրի սոցիալ-տնտեսական ծանր տրանսֆորմացիոն վերափոխումներով պայմանավորված նոր պատճառներ: ՀՀ 6129 տնային տնտեսությունների 2007-2008 թթ. մեր հետազոտության արդյունքներով, 15 տարիներում ՀՀ մեկնել է տնային տնտեսության անդամների 21,6 %-ը: Տնային տնտեսությունների այն հարցին, թե ո՞րն է արտերկիր մեկնելու ձեր պատճառը, արտացոլված է ստորև բերված աղյուսակում.

Աղյուսակ 1

Ի՞նչ պատճառով եք մեկնել արտերկիր

	Պատասխանների թիվը	Ճշգրտված տոկոսը
Պարզապես աշխատանք գտնելու	762	22,6
Ըստ մասնագիտության աշխատանքի բացակայությունը	78	2,3
Լավ վարձատրվող աշխատանք գտնելու	814	24,1
Միանալու ընտանիքի մյուս անդամներին	691	20,5
Սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական անկայուն վիճակը ՀՀ-ում	101	3,0
Հայաստանում անվտանգություն և ապագայի նկատմամբ	49	1,5
Կրթություն	144	4,3
Այլ	733	21,7
Ընդամենը	3372	100,0

Աղբյուրը՝ ՀՀ աշխատանքի շուկայի վերլուծություն (գիտահետազոտական աշխատանք), Երևան, 2010, էջ 47:

Ինչպես նկատում ենք միայն աշխատանքը չէ, որ պատճառ է դառնում արտագաղթի, միգրացիայի: Լուրջ պատճառներ են. Լավ վարձատրվող աշխատանք

¹ Տես, Վ. Խոջաբեկյան, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX, XX դարերում և XXI դարի շեմին, Երևան, 2001 թ.: «ՀՀ աշխատաշուկայի վերլուծությունը (գիտահետազոտական աշխատանք)», գիտ.ղեկավար Գ. Ղարիբյան, Երևան, 2010 թ.: «Կապիտալի նախասկզբնական կուտակման, հարստության ու եկամուտների բևեռացման առանձնահատկությունները... ՀՀ-ում», գիտ. ղեկավար Գ. Ղարիբյան, Երևան, 2011 թ.: «Միգրացիան և հմտությունները, Հայաստանի ազգային զեկույց», Եվրոպական կրթական հիմնադրամ, Թուրին, 2012 (հետագայում «Միգրացիան և հմտությունները...»): Դ. Սարգսյան, Բ. Անտոնյան, Կ. Խաչատրյան «Միգրացիա, միտումներ, հետևանքներ», Երևան, 2013 թ.:

քը, ըստ մասնագիտության աշխատելը, սոցիալ-քաղաքական անկայուն վիճակը, անվստահությունն ապագայի նկատմամբ, կրթությունը և, վերջապես, միանալու ընտանիքի մյուս անդամներին:

Սույն ուսումնասիրության արդյունքներով Հանրապետության տնային տնտեսությունների շուրջ 20 %-ն արտերկրում ունի ընտանիքի անդամներ և նրանց միանալը դարձել է նոր միգրացիոն հոսքերի ածանցյալ պատճառ: Ավելին, եթե արտերկրում գտնվողները չվերադառնան և նրանց թիվն ու բաժինը շարունակ աճի, ապա հեռանկարում կդառնա նոր՝ ավելի մեծ միգրացիոն հոսքերի պատճառ՝ իր բոլոր վտանգավոր հետևանքներով:

Որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև աշխատանքային միգրացիայի զարգացումները **Հանրապետության տարածքային կտրվածքում:**

Աղյուսակ 2

Ի՞նչ պատճառներով եք փոխել Ձեր մշտական բնակության վայրը Հայաստանում

	Պատասխանների թիվը	Ճշգրտված տոկոսը
Աշխատանքի բացակայությունը	304	38,5
Ոչ բավարար վարձատրությունը	33	4,1
Սահմանամերձ շրջաններում պատերազմական վտանգի առկայությունը	33	4,1
Հիմնական կրթական օջախներից հեռու գտնվելը	145	18,3
Գյուղմթերքի իրացման դժվարությունները	5	0,7
Դժվարանում եմ պատասխանել	72	9,1
Այլ պատճառներ	199	25,1
Ընդամենը	791	100,0

Աղբյուրը՝ 77 աշխատանքի շուկայի վերլուծություն (գիտահետազոտական աշխատանք), Երևան, 2010, էջ 55:

Մշտական բնակության վայրը Հայաստանում փոխելու հիմնական պատճառը դարձյալ աշխատանքի բացակայությունն է և ոչ բավարար վարձատրությունը: Դրանց գումարվում է կրթական օջախների հեռու գտնվելը և սահմանամերձ շրջաններում պատերազմական վտանգի առկայությունը:

Այժմ տեսնենք, որպես արտագաղթի դրսևորում, որո՞նք են միգրացիոն հոսքերի ժամանակակից միտումները: Դրանք դրսևորվում են Հայաստանից արտերկիր մեկնելու կամ Հայաստանում մշտական բնակության վայրը փոխելու պատճառների մեջ: Ինչպես նկատեցինք, վերը բերված աղյուսակի տվյալներից, միգրացիայի հիմնական պատճառը ոչ միայն և ոչ այնքան ընդհանրապես աշխատանք գտնելն է (22,6%), այլև լավ վարձատրվող աշխատանք ունենալը (24,1%): Մյուս պատճառները նույնպես մեծ դեր ունեն, մասնավորապես, «Միանալու ընտանիքի մյուս անդամներին», սոցիալական և քաղաքական անկայուն վիճակը, անվստահությունը Հայաստանում, կրթությունը և այլն:

Այդ տեսակետից ուշադրության են արժանի «Միգրացիան և հմտությունները, Հայաստանի ազգային զեկույց» աշխատության մեջ ուսումնասիրված պոտենցիալ և վերադարձած միգրանտների հետազոտության արդյունքները: Այսպես, Հայաստանի 18-50 տարեկան քաղաքացիների 36 %-ը լրջորեն մտածում է Հայաստանից հեռանալու մասին: Տղամարդիկ շատ ավելի մեծ հակվածություն ունեն (42%) արտերկիր տեղափոխվելու, քան կանայք (30%): Հատկապես արտագաղթելու ավելի մեծ հակվածություն ունեն երիտասարդները: Միգրացիայի ամենամեծ հավանականությունը բարձրագույն կրթությամբ խումբն է, որը և պայմանավորում է **«ուղեղների» աճող արտահոսքի միտումը:**

Ինչ վերաբերում է վերադարձած միգրանտների հետազոտության արդյունքներին, դրանք նախ՝ հիմնականում տղամարդիկ են (87%), արտերկրում մնալու միջին տևողությունը եղել է մեկ տարի, տուն ուղարկված տրանսֆերտները ծախսվել են հիմնականում ընտանիքի գոյատևման վրա և միայն աննշան մասն է ծախսվել կրթական կամ բիզնես գործունեության մեջ: Ընդ որում վերադարձած միգրանտների շուրջ կեսը արտերկրում կատարել է որակավորում չունեցող աշխատանք, իսկ 28 %-ը՝ նշել է, որ կատարել է իրենց կրթական մակարդակից ցածր աշխատանք, մի հանգամանք, որը տանում է միգրանտների որակազրկմանը: **Ուստի արտագաղթը, միգրացիան ոչ միայն մարդկային կապիտալի բացահայտ, ուղղակի կորուստ է, այլ դրա հետ մեկտեղ աշխատուժի որակազրկմանը՝ որակական կորուստ է:**

Վերադարձած միգրանտների կեսը նշել է, որ արտերկրում եղած ժամանակ իրենք նոր հմտություններ ձեռք չեն բերել: Ավելին, վերադարձած միգրանտների միայն 42 %-ն է գտել աշխատանք, իսկ 68 %-ը մտածում է նորից արտագաղթելու մասին¹: Դա ամենավտանգավոր միտումն է, որը հղի է **ժամանակավոր, ոչ ընտանեկան միգրացիան, անվերադարձ ընտանեկան միգրացիայի վերածելուն:** Հետևաբար, որպեսզի դա կանխվի պետք է պետականորեն իրականացվի սոցիալ-տնտեսական այնպիսի քաղաքականություն, որը ենթադրում է.

- մարդկանց կրթությունն ու հմտությունները համապատասխանեցվի առկա և պոտենցիալ մասնագիտացմամբ աշխատատեղերին;
- մարդկանց հմտությունները առկա և պոտենցիալ մասնագիտացմամբ աշխատատեղերին համապատասխանեցնելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել կոնկրետ ծրագրեր;
- վերադարձած միգրանտների համար կառավարությունը, տեղական իշխանությունները պետք է զբաղվածության և գործազրկության համար նպաստավոր համապատասխան տնտեսական ու իրավական, ներդրումային, արտոնյալ հարկային խթաններ ստեղծեն և այլն:

Այժմ դիտարկենք ՀՀ միգրացիոն հոսքերի ու դրանց ծավալների պատմական զարգացումները:

XX դարի 80-ական թվականներից սկսած մի կողմից նվազեց սփյուռքահայերի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հայազգի քաղաքացիների ներհոսքը Հայաստան, իսկ մյուս կողմից աճեցին դեպի դուրս, հատկապես Ռուսաստանի դաշնություն, Եվրամիության երկրներ և ԱՄՆ ուղղված արտահոսքերը:

¹ Տես, «Միգրացիան և հմտությունները...», էջ 13:

Ընդ որում, այդ՝ առաջին շրջանում տիպիկ էր սեզոնային աշխատանքային միգրացիան, որը 80-ական թվականներին կազմում էր տարեկան շուրջ 30-40 հազար մարդ: Դրանք, ըստ էության, գյուղացիական հարաբերական գործազուրկներն էին, որոնք արտերկրում հիմնականում զբաղվում էին շինարարության մեջ:

Անկախության տարիներին ուշադրության արժանի միգրացիայի հետազոտություն էր 1995 թ. կատարված հետազոտությունը¹:

2009 թ. Մարդկային զարգացման ազգային զեկույցով 2001-2005 թթ. միգրացիայի արդյունքում երկիրը կորցրեց իր բնակչության ավելի քան 17 %-ը²: Այդ տարիների հետազոտությունների եզրահանգումներով, 1988 թ. Հայաստանում սկիզբ առած միգրացիոն հոսքերը բաժանվում են հետևյալ չորս փուլերի:

Աղյուսակ 3

Հայաստանի բնակչության 1988-2007 թթ. միգրացիոն ծավալների փորձագիտական փուլային գնահատումը, հազար մարդ

Փուլեր	Ցուցանիշներ	Տարիներ			
		1988-1991	1992-1994	1995-2001	2002-2007
Ապակայունացման փուլ	Ներհոսք	600			
	Արտահոսք	620			
	Շրջանառություն	-20			
Զանգվածային արտահոսքի - փուլ	Ներհոսք		370		
	Արտահոսք		980		
	Շրջանառություն		-610		
Անցում կայունացման	Ներհոսք			350	
	Արտահոսք			600	
	Շրջանառություն			-250	
Շարունակական ժամանակավոր միգրացիա	Ներհոսք				600
	Արտահոսք				750
	Շրջանառություն				-150
Ընդհանուր շրջանառությունը		-1030			

Աղբյուրը՝ «Միգրացիան և հմտությունները...», էջ 18:

1. **Ապակայունացման փուլ: Փախստականներ:** Հիմնական հոսքերն էին փախստականները՝ ներհոսք մոտ 420 հազար (շուրջ 360 հազարը Ադրբեյջանից, մնացածը ԽՍՀՄ այլ տարածքներից): Արտահոսք՝ մոտ 170 հազար հայաստանաբնակ ադրբեյջանցիներ: Սա եղել է հետխորհրդային հոսքերից միակը, որի արդյունքում երկրի բնակչության թիվը մոտ 250 հազարով աճել է: Դժբախտաբար,

¹ Տե՛ս, UNFPA, Անկախ հետազոտական խումբ՝ պրոֆ. Ս.Կարապետյան, հոգ.գ.թ. Ն. Շահնազարյան, տ.գ.դ. Ռ. Եգանյան, Երևան, 1996, էջ 31:

² Տե՛ս, «Միգրացիան և հմտությունները...», էջ 17:

տարբեր պատճառներով, նրանց մեծ մասը Հայաստանից արտագաղթեց (ՌԴ և այլ երկրներ):

Երկրաշարժի գոտու բնակչության էվակուացում և ռեէվակուացում (1989-1990 թթ.): 200 հազար աղետյալներ էվակուացվեցին ԽՍՀՄ հանրապետություններ, որոնցից շուրջ 50 հազարը չվերադարձան: Վերադարձան 150 հազարը:

Հասարակական-քաղաքական միգրացիա (արտահոսք՝ շուրջ 250 հազար, ներհոսք՝ մոտ 30 հազար) աշխատելու համար բարձր որակավորման մասնագետներ և ԽՍՀՄ նոմենկլատուրային մերժվածներ, նորահայտ գործարարներ և այլն:

Աշխատանքային սեզոնային միգրացիա: Այդ մեծ խումբն ամբողջովին ընդգրկվեց երկրաշարժի գոտու վերականգնման աշխատանքներում, որը սակայն ԽՍՀՄ փլուզմամբ՝ 1992 թ. դադարեց և հանգեցրեց սեզոնային աշխատանքային միգրացիայի պահանջարկի:

2. Զանգվածային արտահոսքի փուլը: Սոցիալ-տնտեսական խոր ճգնաժամը, տնտեսության ընդհանուր կործանումը և կաթվածահար վիճակը, զանգվածային գործազրկությունը, բնակչության մասսայական ունեզրկումը, սպասարկման ողջ համակարգի կործանումը, նոմենկլատուրային սեփականաշնորհումը, ավանդների սառեցումը, Ատոմակայանի և Նաիրիտի կանգնեցումը, զանգվածային աղքատացումը, եկամուտների առեւտի բեռնացումը և այլն: Երեք տարում 980 հազար մարդու էմիգրացիա և միայն 370 հազար՝ իմիգրացիա, հիմնականում ռեէմիգրանտներ (նախկին էմիգրացվածների վերադարձ), արդյունքում մոտ 610 հազար:

Դրանցից հիմնականը **աշխատանքային միգրանտներ էին**, երկրորդը՝ սոցիալ-կենցաղային միգրանտները (ովքեր հեռանում էին երկրից արտառոց սոցիալ-կենցաղային պայմանների՝ էլեկտրականության հովհարային անջատումներ, տրանսպորտային կոլապս, մուս ու ցուրտ օրեր-գիշերներ և այլն): Ընդ որում, եթե մեկնածների թվում գերազանցում էին աշխատանքային միգրանտները (50%), ապա վերադարձողների մոտ՝ հակառակը սոցիալ-կենցաղային միգրանտները (մոտ 60%, աշխատանքայինի 35%-ի դիմաց): Արդյունքում արտերկրում մնացածների թվում աշխատանքային միգրանտների բաժինը (65%) շուրջ 3 անգամ գերազանցեց սոցիալ-կենցաղային միգրանտների թվին:

Ընդ որում արտահոսքի 75-80 % տեղի ունեցավ դեպի ԱՊՀ երկրներ՝ ՌԴ: Մնացածը գրեթե հավասար բաժնեմասերով՝ Եվրոպա և ԱՄՆ: Այդ փուլում գերակշռել են տղամարդիկ (60%)՝ ակտիվ տարիքում գտնվողներ: Այդ բոլորի արդյունքում խաթարվեց բնակչության ժողովրդագրական կառուցվածքը՝ ըստ սեռի և տարիքի համամասնությունը: Աճեց բնակչության ծերացման միտումը, կրճատվեցին անուսնությունները, ծնելիությունը, աճեցին մահացությունը, անուսնալուծությունները և այլն:

3. Կայունության փուլը (1995-2000 թթ.): Միգրացիոն ակտիվությունը կտրուկ նվազում է, մոտ **600 հազար էմիգրացում** և շուրջ 350 հազար իմիգրացում (հիմնականում ռեէմիգրանտներ), բացասական մնացորդ՝ 250 հազար:

Արտահոսքը նվազեցրել է տրանսֆերտ փոխանցումներով երկրում մնացածների կենսամակարդակի բարձրացումը:

Ռեէմիգրացիայով ավարտվող հոսքի փոխարկումն անվերադարձ հոսքով՝ հույսի խամրման պարագաներով պայմանավորված:

Արդյունքում՝ սեզոնային միգրացիան նվազման միտում է ցուցաբերում, որը - դրսևորվում է ժամկետային անհատակության և բարձր ռիսկայնության մեջ:

Սեծանում են պարտքով մեկնելու ռիսկայնությունը, լավ վարձատրվող աշխատանք գտնելու ռիսկայնությունը, օրինականության ապահովման ռիսկայնությունը:

Այդ բոլորի արդյունքում 900 հազար մարդ չի վերադառնում: Կան հաշվարկներ 1-1,2 միլիոնին հասնող¹:

4. Շարունակական ժամանակավոր միգրացիայի փուլ (2002-2007 թթ.):

Աղյուսակ 4

ՀՀ արտաքին և ներքին միգրացիան 2002-2007 թթ. հետազոտություններով

	Ընդհանուր	Տարեկան միջին	Մասնակցությունը արտաքին միգրացիային	Արտաքին միգրացիային մասնակցածների ընդհանուր թիվը
Ներհոսք	600 000	100 000	150 000	230 000 ± 15 000
Արտահոսք	750 000	125 000	320 000	
Շրջանառություն	-150 000	-25 000	-170 000	

Աղբյուրը՝ «Միգրացիան և հմտությունները...», էջ 24:

Ակնհայտ է արտաքին միգրացիայի աճը:

Վերադարձող և ընթացիկ միգրանտների կառուցվածքային առանձնահատկությունները.

1. Վերադարձողների շուրջ 2/3-ը և բացականների մոտ 3/4-ը **տղամարդիկ են:**
2. Վերադարձողների 73,2 %-ը և բացականների 82,8 %-ը 20-45 տարեկան են:
3. Ամուսնացած են վերադարձողների 70,0 %-ը և բացականների 67,5 %-ը:
4. Վերադարձողների 41,9 %-ն ունեն ընդհանուր միջնակարգ կրթություն, բացականներինը՝ մոտ 41,0%-ը:
5. Աշխատանք ունեցած վերադարձողների 56,7 %-ը աշխատել է շինարարությունում, 15,3 %-ը՝ առևտրում, 10 %-ը՝ արդյունաբերությունում, բացականների համար՝ համապատասխանաբար 55,7%, 16,1 % և 18,7 %:
6. Արտերկրում գործազուրկ եղել է մեկնողների ընդամենը 2 %-ը:
7. Վերադարձածների 80,8 %-ը, բացականների 76,8 %-ը եղել են ՌԴ-ում:

Աշխատանքային միգրանտները գտնում են, որ Հայաստանում ամսական միջին հաշվով 200 000 դրամ աշխատավարձ ունենալու դեպքում չէին մեկնի արտագնա աշխատանքի:

- Վերադարձած աշխատանքային միգրանտների մրցունակությունը ներքին աշխատաշուկայում բարձրանում է:

¹ Տես, **Վ. Թովմասյան**, Ժողովրդագրական մարտահրավերները և բնակչության հեռանկարները: Երևան, 2013, էջ 103:

- Նրանց օգուտը Հայաստանի ներդրումների, աշխատատեղերի ստեղծման և բիզնեսի զարգացման առումներով **սահմանափակ է**:

Այդ բոլորի արդյունքում միգրացիոն գործընթացների ժամանակակից առանձնահատկություններն են.

ա) ձևավորվել է աշխատանքային միգրանտների կայուն զանգված, որի արդյունքում տարեկան շուրջ **15 հազար մարդ** մեկնում է արտերկիր:

բ) առկա են նաև ոչ մեծ մշտական արտաքին միգրացիոն հոսքեր, որոնք ևս - ընթանում են բացասական մնացորդով:

ՀՀ բոլոր տնային տնտեսությունների մոտ 36 %-ը (արտերկրում միգրանտ ունեցող տնային տնտեսություններ 70 %-ից ավելին) պարբերաբար դրամական փոխանցումներ է ստանում:

Դրամական փոխանցումները: Վերջին 5 տարիներին դրանց ծավալը շուրջ 15 անգամ գերազանցել է պետական տրանսֆերտների ծավալը, 2004-2005 թթ. ավելի քան 40, իսկ 2007 թ.՝ ավելի քան 85 անգամ գերազանցել է պետական մակարդակի այլ ֆինանսական աջակցությունների չափը:

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով միգրացիոն դրամական փոխանցումների (ՄԴՓ) ցուցանիշով Հայաստանը 2,5-3 անգամ գերազանցում է աշխարհի ՄԴՓ-ի առավել մեծ գումարներ ստացող 5 երկրների:

ՀՀ բոլոր տնային տնտեսությունների մոտ 36 %-ը (արտերկրում միգրանտ ունեցող տնային տնտեսությունների 70 %-ից ավելին) պարբերաբար դրամական փոխանցումներ է ստանում:

Աղյուսակ 5

Դրամական փոխանցումներ Հայաստանի Հանրապետություն

Միլիոն դոլար	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Դրամական փոխանցումների ներհոսք	168	435	498	658	846	1062	769	996	1254
Աշխատողների դրամական փոխանցումներ	9	93	58	74	94	124	86	-	-
Աշխատողների հատուցում	153	382	429	576	743	929	677	-	-
Միգրանտների փոխանցումներ	6	10	11	8	9	9	7	-	-
Դրամական փոխանցումների արտահոսք	27	138	152	154	176	185	145	-	-
Աշխատողների դրամական փոխանցումներ	6	10	16	19	5	11	11	-	-
Գործատուների հատուցում	19	122	133	130	166	169	130	-	-
Միգրանտների փոխանցումներ	2	6	3	6	5	5	4	-	-

Աղբյուրը՝ Համաշխարհային բանկի «Միգրացիան և դրամական փոխանցումները» տարեգիրք, 2011:

Դրամական փոխանցումները Հայաստանի Հանրապետությունում կազմում են ՀՆԱ-ի 8,8 %-ը:

Աղյուսակ 6

**ՀՀ կոմերցիոն բանկերից օգտվող անհատների միջև
ոչ կոմերցիոն դրամական փոխանցումները**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ներհոսք	752.819	960.926	1.319.479	1.635.307	1.124.119	1.293.736	1.546.959
որից							
Ռուսաստան	541.308	739.419	1.078.218	1.371.066	904.011	1.062.266	1.295.163
ԱՄՆ	82.628	94.491	76.571	60.958	59.288	67.789	74.380
Արտահոսք	189.793	208.436	261.170	242.240	184.884	221.763	264.609
որից							
Ռուսաստան	83.537	107.835	129.126	122.759	99.524	116.950	141.352
ԱՄՆ	30.671	13.295	23.764	32.110	23.332	24.554	27.331
Ձուտ ներհոսք	563.026	752.490	1.058.309	1.393.067	939.235	1.071.973	1.282.350
որից							
Ռուսաստան	457.771	631.584	949.092	1.218.307	804.487	945.316	1.153.811
ԱՄՆ	51.958	81.196	52.808	28.848	35.956	43.235	47.049

Աղբյուրը՝ «Միգրացիան և հմտություններ...», էջ 28:

Դրամական փոխանցումների հետևանքները.

1. Դրամական փոխանցումները նպաստում են անհավասարության և աղքատության կրճատմանն ու կենսամակարդակի բարձրացմանը,
2. նպաստում են մարդկային զարգացմանը, կրթության և առողջապահության զարգացումներին,
3. ստացված տրանսֆերտների 90 %-ի 80 %-ը տնային տնտեսությունները ծախսում են ընթացիկ սպառման վրա, 20 %-ն է խնայվում,
4. տնային տնտեսությունների 9 %-ին հաջողվում է խնայել ստացված եկամտի մինչև 20 %-ը:

Միգրացիոն միտումների և հետևանքների մասին ուշագրավ է Հ. Սարգսյանի, Ք. Անտոնյանի և Կ. Խաչատրյանի «Միգրացիա. մտորումներ, հետևանքներ» հետազոտությունը: Նախ ուշադրության է արժանի Հայաստանի Հանրապետությունից մեկնածների ու ժամանածների հարաբերակցությունը:

Աղյուսակ 7

ՀՀ մեկնածներն ու ժամանածները 1992-2011 թթ.

(հազար մարդ)

Տարի	Ժամանածներ	Մեկնածներ	Միգրացիոն սալդո (+,-)
1992	636,9	865,5	-228,6
1993	686,9	831,0	-141,1
1994	4700,0	597,8	.127,8
1995	469,5	507,0	-37,5
1996	496,5	517,4	-20,5
1997	473,6	504,9	-31,3
1998	415,3	439,7	-24,4
1999	311,4	318,6	-7,2
2000	399,7	457,2	-57,5
2001	508,2	568,6	-60,4

2002	590,7	593,4	-2,7
2003	618,3	628,5	-10,2
2004	739,9	737,8	2,1
2005	845,8	833,3	12,5
2006	983,7	962,0	21,7
2007	1293,6	1296,8	-3,2
2008	1397,2	1420,2	-23,0
2009	1432,0	1457,0	-25,0
1010	1754,2	1800,9	-46,7
2011	1945,1	1988,9	-43,8

Աղբյուրը՝ «Միգրացիա. միտումներ, հետևանքներ», Երևան, 2013, էջ 5,6:

Աղյուսակի տվյալները ցույց են տալիս, որ 1992 թվականից մինչև 2004 թվականը ՀՀ ունեցել է միգրացիոն բացասական սալը: Հետևաբար, 1992 թ. սկսած 20 տարիներին միայն երեք տարիներում (2004, 2005 և 2006) ենք ունեցել միգրացիոն դրական սալը: Այն 2006 թ. կազմեց ամենաբարձր ցուցանիշը՝ 21,7 հազար մարդ: Այստեղ անշուշտ իր բացասական դերը խաղաց համաշխարհային ֆինանսական տնտեսական ճգնաժամը: Վտանգավոր էր 2008 թ. մինչև 2010 թ. ներառյալ միգրացիոն բացասական սալը: Դրանից աճման միտումը, որը բարեբախտաբար 2011 թ. քիչ կրճատվեց և 2010 թ. 46,7 հազարի փոխարեն կազմեց 43,8 հազար: Սակայն ընդհանուր վիճակը շատ մտահոգիչ է, քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունից վանող գործոնները ոչ միայն չեն նվազում, այլև ուժեղանում են: Ավելին, դեպի ՀՀ գրավող այնպիսի գործոն, ինչպիսին հայրենասիրությունն է, Հայաստանը սիրելն է, քիչ ներգործություն ունի և կարծես - թե նվազման միտում ունի: Այնպիսի վանող գործոններ՝ քաղաքական անկայունությունը և Հայաստանի ապագայի նկատմամբ անվստահությունն է, Ադրբեյջանի տենդազին սպառազինման, մասնավորապես 4 միլիարդ դոլարի Ռուսաստանից հարձակողական զենքի գնման հետևանքով, աճում է և նպաստում է միգրացիայի ավելի ուժեղացմանը:

Ուշադրության է արժանի հեղինակների հետազոտության այն մեթոդաբանությունը, որ հարցումներ կատարվել են աշխատունակ բնակչության «չմեկնած» և «վերադարձած» էմիգրանտների խմբերում: «Վերադարձած» էմիգրանտ է համարվել 18 և ավելի տարիքում Հայաստանից մեկնած և առնվազն երեք ամիս աշխատած անձը, իսկ «չմեկնած» է համարվել 18-50 տարիքային միջանցքում գրտնընկալ անձը: Ընդ որում 35,6 % եղել են տղամարդիկ, իսկ 64 %՝ կանայք: «Չմեկնածների» խմբում Հայաստանից արտագաղթելու մտադրություն չունի 66,1 %, իսկ 39,9 %՝ ունի: «Պոտենցիալ» էմիգրանտների խմբերում բարձրագույն կրթություն ունեցողների տեսակարար կշիռը 8 %-ով քիչ է նվազագույն կրթություն ունեցողներից:

«Չմեկնածների» խմբում «պոտենցիալ» էմիգրանտ են ոչ միայն **աշխատանք չունեցողները**, այլ նաև աշխատանք ունեցողները՝ հատկապես բարձրագույն և միջին մասնագիտական կրթությամբ աշխատողները: Վերջիններս չնայած աշխատում են, սակայն նրա բնույթով և վարձատրության չափերով ունեն անբավարարվածություն: Այդպես է կարծում և զնահատում միջին և բարձրագույն կրթություն ունեցողների շուրջ կեսը (49 %): Մեկնել ցանկացողները նախընտրում են ՌԴ (57,4 %), Եվրամիություն (մինչև 20 %), նոր ԱՄՆ:

Ընդ որում մեկնողները չնայած նախընտրում են ՌԴ, բայց **ԱՄՆ և Եվրամիությունն** պլանավորում են երկարաժամկետ, անգամ անվերադարձ վերաբնակեցում, որը շատ վտանգավոր է:

«Վերադարձած» խմբում գերակշիռ մասը նախընտրում է կրկին մեկնել: Դրանք կազմում են 65,7 % (այդ խմբի): Դա բացատրվում է մի շարք պատճառներով.

1. «Վերադարձածների» խմբում միայն 33,2 %-ն են հայրենիքում աշխատում, իսկ 42,8 %-ը աշխատանք չի գտնում:

2. Ցածր է աշխատավարձը: Ավելին, անգամ աշխատավարձի մակարդակի ավելացումը բավարար չէ երկիրը չլքելու համար:

3. «Վերադարձածները», հատկապես կանայք, գերադասում են կյանքի որակի բարձրացում, հատկապես բարձրագույն կրթությամբ կանայք:

Ուստի միայն աշխատավարձի բարձրացումը արտագաղթի հարցը չի լուծում:

Չէլիմակները կատարել են ՀՀ դեմոգրաֆիական կառուցվածքի փոփոխման ուշադրության արժանի կանխատեսումներ, որոնք լրացնում են ՀՀ բնակչության արտագաղթի վարքագծի զարգացումների գնահատումը:

Ստահոգությունն է առաջացնում այն իրողությունը, որ թե՛ «չմեկնածների» և թե՛ «մեկնածների» խմբերում, ամբողջությամբ վերցրած, իշխում է արտագաղթելու ցանկությունը: Այդ միտումը մեծ է հատկապես երիտասարդների մոտ:

Մասնավորապես, «չմեկնածների» խմբում տղամարդիկ ավելի են հակված մեկնելու: Ուստի, երիտասարդ տղամարդիկ մեկնում են կայուն աշխատանք, բարձր աշխատավարձ և որակյալ կյանք ստեղծելու մղումով: Ընդ որում, դրանց վրա աշխատանք ունենալու իրողությունը էական դեր չի խաղում:

«Վերադարձած» էմիգրանտ կանայք ավելի են հակված նորից գնալու, քան տղամարդիկ:

«Վերադարձած» էմիգրանտների վրա աշխատանքի առկայությունն ունի նշանակալի ազդեցություն, քանի որ նրանք ծանոթ են նաև արտերկրի դժվարություններին: Սակայն այդ բանը չի կարելի ասել «չմեկնած» կին էմիգրանտների մասին: Նրանք ավելի են հակված նորից մեկնելու արտերկիր: Այստեղ չի օգնում նաև աշխատավարձի որոշ բարձրացումը: Բարձր որակավորմամբ կին թե տղամարդ աշխատողները գիտեն, որ արտերկրում կստանան շատ ավելի մեծ աշխատավարձ:

ՀՀ տնտեսության և ընդհանրապես սոցիալական զարգացումների վրա արտագաղթի տրանսֆորմացիոն փոփոխությունները նշանակալի ազդեցություն և հետևանքներ են թողնում:

Կարճաժամկետ միգրացիոն հոսքերը տրանսֆերտների ավելացմամբ նպաստում են Հայաստանի զարգացումներին. մեծանում են սպառողների եկամուտները, ներքին շուկայում աճում է սպառողական պահանջարկը, նպաստում են նաև որոշ չափով ՀՆԱ-ի ավելացմանը:

Երկարատև միգրացիան չունի այդ առավելությունները: Երկարատև միգրացիան հիմնականում **ընտանեկան** է, և այդ պատճառով տրանսֆերտները փոքրանում են: Դա հիմնականում երիտասարդ «ուղեղների հոսք է», որը կնվազեցնի մարդկային որակյալ կապիտալը և կհանգեցնի բնակչության ծերացմանը:

Որո՞նք են արտագաղթի հիմնական բացասական հետևանքները:

- ժողովրդագրական բացասական զարգացումները հանգեցրել են նրան, որ 1988-2001 թթ. Հայաստանից արտագաղթել է 1-1,1 մլն մարդ¹: Ծնելիությունը նվազեց 2,2, իսկ ամուսնությունների թիվը՝ 2 անգամ²:

- 2002-2007 թթ. միգրացիոն արտահոսքը եղել է շուրջ 250 հազար մարդ, ներհոսքը՝ 100 հազար մարդ, բացասական մնացորդը՝ 150 հազար մարդ³: Բնակչության միգրացիոն շրջանառության բացասական մնացորդի միջին տարեկան մեծությունը կազմեց շուրջ 35 հազար մարդ:

- Միգրացիայի տեմպերը զսպելու գործում դանդաղ է ազդում սոցիալտնտեսական, բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական գործոնների դերը:

- «Ուղեղների արտահոսքի» հետևանքով նվազում է երկրի տնտեսական ներուժը:

- Ներքին միգրացիոն տեղաշարժերի զարգացման հետևանքով սահմանամերձ և բարձր լեռնային շրջանների բնակչության թվաքանակի կրճատում և երևանում բնակչության խտացում:

- Ծնունդների առաջիկա կրճատումները և ծերացած բնակչության մասնավոր առկա գործակիցները կարող են ապագայում հասցնել Հայաստանի Հանրապետության բնակչության բացարձակ թվի արագ նվազմանը:

Արտագաղթը մեղմացնելու և կանխելու համար անհրաժեշտ է այն ծնող **պատճառները** հստակեցնել, խմբավորել և համակարգել: Ժամանակագրական առումով XX դարի վերջերին Հայաստանից զանգվածային արտագաղթը պայմանավորված էր 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժով, դարաբաղյան հակամարտության և Արցախի ազատագրման պատերազմով, ԽՍՀՄ-ի փլուզման և երկրի տրանսֆորմացիոն աղետալի վերափոխումներով: Արտագաղթի այդ շրջանի առանձնահատկությունն այն էր, որ այն հիմնականում **կարճաժամկետ բնույթ ուներ և վերադարձի ակնկալիք:**

Ներկայումս առաջացել են արտագաղթի նոր պատճառներ, իսկ արտագաղթն ընդունել է աշխատանքային արտագնա միգրացիայի ձև: Ընդ որում, փոխվել է նաև աշխատանքային արտագնա միգրացիայի ձևով արտագաղթի բնույթը: Այն միտում ունի դառնալու անվերադարձ միգրացիա, որը շարունակվելու դեպքում կարող է հայաթափել երկիրը: Մասնավորապես, երիտասարդների միգրացիոն վարքագծի վրա ազդում են երկու հակադիր գործոններ.

ա) երկրից գնալու կամ դուրս մղող գործոններ,

բ) երկիր վերադառնալու կամ գրավող գործոններ:

Դուրս մղող գործոններ են.

- գործազրկությունը, ցածր աշխատավարձը և աղքատությունը,
- հարստության ու եկամուտների բևեռացման, սոցիալական անարդարության ու կոռուպցիայի էլ ավելի խորացումը,

- ընչաքաղցությունը, ամեն գնով շատ ու արագ հարստանալու ձգտումը, - անպատժելիությունը,

- օրենքով ապրելու վստահ համակարգի բացակայությունը,

¹ Հայաստանի մարդկային զարգացման ազգային զեկույց: ՄԱԿ 2009, էջ 51:

² ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2002 թ.: Տեղեկատվական ամսական զեկույց, ՀՀ ԱԿԾ, Երևան, 2003, էջ 150:

³ Հայաստանի մարդկային զարգացման ազգային զեկույց: ՄԱԿ 2009, էջ 46:

- հայ գյուղի և հայկական ընտանիքի ավանդույթների էլ ավելի խաթարումը, գյուղացու տնտեսական վիճակի էլ ավելի վատթարացումը,
- Հայաստանում ապագայի նկատմամբ անվստահությունը,
- չարացած ապրելակերպի մթնոլորտը,
- ժողովրդագրական բացասական միտումների խորացումը,
- Հայաստանը շատ սիրելու պակասը, դժվարություններով ապրելու հոգեբանության նվազման միտումը,
- հայրենասիրության, բարեկամասիրության և ընկերասիրության նվազման միտումը:

Որո՞նք են արտերկրի գրավիչ գործոնները:

- Աշխատանքի և նորմալ ապրելու համար պահանջվող աշխատավարձի առկայությունը,
- որակյալ բարձրագույն կրթություն ստանալու և լավ մասնագետ ու բարձր աշխատավարձ ստանալու երաշխիքը,
- սոցիալական արդարության մթնոլորտը,
- օրենքի գերակայությունը,
- արտերկրում կայանալու հնարավորությունը, որպեսզի տնտեսապես, համապատասխան բարոյահոգեբանական խառնվածքով վերադառնալ հայրենիք:

Հայաստանից չմեկնելու, Հայաստանում մնալու միակ անվիճելի ու մաքուր գործոնը միջին հայաստանցու համար, հայրենիքի կարոտն ու սերն է, որը դժբախտաբար, մեր օրերում թուլացած է աշխատում և այլևս վճռող չէ: Եվ դա է ամենատխուր, մտահոգիչ և վտանգավոր միտումը:

Այսպիսով, երբ համադրում ենք երկրից դուրս մղող և արտերկրի գրավիչ գործոնները, Հայաստանում մնալուն նպաստելու գործոններին, տարբերությունն - ահռելի է՝ հօգուտ միգրացիայի և վերջին հաշվով՝ հօգուտ արտագաղթի:

Որո՞նք են արտագաղթը կանխելու ուղիները:

- Տնտեսական աճի տեմպերի արագացումը, գործազրկության կրճատումը, աշխատավարձի բարձրացումը և աղքատության հաղթահարումը,
- բնակչության հարստության և եկամուտների ահռելի բևեռացման կրճատումը, արդարացի բաշխման հաստատումը,
- բնակչության բարոյահոգեբանական դժգոհության և լարվածության հաղթահարումը, ապագայի նկատմամբ վստահության հաստատումը,
- բանակի մարտունակության մշտական բարձրացումը, միջազգային հավասարակշռված գործառնություններով քաղաքական կայունության - պահպանումը,
- հարկային, մաքսային և վարկային հարաբերությունների լծակներով մեկնաշնորհների սահմանափակումը և շուկայական ազատ ու արդար մրցակցային - օրենսդրական դաշտով փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացումների և նոր աշխատատեղերի խթանումը,
- պետական մակարդակով աշխատանքային միգրացիայի այնպիսի մոդելի ստեղծումը և կիրառումը, որն ապահովի միգրանտների վերադարձը Հայաստան,
- երկրի ժողովրդագրական բացասական զարգացումների հաղթահարումը, ամուսնությունների և ծննդաբերության աճի խրախուսումը,

- հատուկ ֆոնդերով, բարձր աշխատավարձով «ուղեղների» արտահոսքի կանխումը,
- սահմանամերձ գյուղերից արտագաղթի կանխումը և ներգաղթի խթանումը,
- բարձր լեռնային գյուղերի վերակենդանացումը և զարգացումը,
- հայ գյուղի և հայ ընտանիքի ավանդույթների վերակենդանացումը,
- էկոլոգիական վտանգավոր ու աղետալի վիճակների հաղթահարումը,
- երկրում համընդհանուր խնայողական հոգեբանության արմատավորումը, պետական ու մարզային ուռճեցված հաստիքների և թանկարժեք գործուղումների շեշտակի կրճատումը, պաշտոնյաների և մեծահարուստների համար «սափրագլուխներով» անվտանգության «համակարգի» լուծարումը,
- կոռուպցիայի հաղթահարումը և պետության հեղինակության բարձրացումը,
- «սեփական» շքանշաններով մասսայական պարզևատրումների ու խրախճանքների արգելումը, երկրի ծանր խնդիրների լուծմամբ մտահոգությամբ ապրելը,
- արտագաղթի կրճատումը և հաղթահարումը դիտել մեր ողջ ժողովրդի, ՀՀ Ազգային ժողովի, քաղաքական բոլոր կուսակցությունների, իշխանական բոլոր օղակների սրբազան գործը՝ երկրի նախագահի անմիջական գլխավորությամբ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են միգրացիոն պրոցեսների ժամանակակից միտումները, վերլուծվում են միգրացիայի հիմնական տեսակները և առաջադրվում միգրացիայի, հատկապես՝ անվերադարձ միգրացիայի կանխարգելման ուղիները:

АННОТАЦИЯ

ГАРИБЯН Г., ИСААКЯН Р. – ЭМИГРАЦИЯ КАК ТИП МИГРАЦИИ И ЕЁ ТЕНДЕНЦИИ В РА

В статье рассматриваются современные тенденции миграционных процессов, анализируются основные виды миграции и предлагаются пути предотвращения миграции в целом и в особенности безвозвратной миграции.

SUMMARY

GHARIBYAN G., ISAHAKYAN R. - EMIGRATION AS A TYPE OF MIGRATION AND ITS DEVELOPMENT TRENDS IN RA

The article discusses the current trends of migration processes, analyzes the major types of migration and suggests ways to prevent migration in general and the irrevocable migration in particular.